

ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНІ УМІННЯ Й НАВИЧКИ У НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ 70 – 80-х р.р. XX ст.

Олена НІКІТІНА (Кіровоград)

В статті аналізується розвиток проблеми загальнонавчальних умінь і навичок у навчальних програмах загальноосвітньої школи періоду 70 – 80-х років XX ст. та розкривається значення загальнонавчальних умінь і навичок для формування повноцінної навчальної діяльності молодших школярів.

В статье анализируется развитие проблемы общеучебных умений и навыков в учебных программах общеобразовательной школы в период 70 – 80-х годов XX в., а так же раскрывается значение общеучебных умений и навыков для формирования полноценной учебной деятельности младших школьников.

Ключові слова: уміння, навички, загальнонавчальні уміння й навички, навчальна діяльність, навчальні програми, зміст початкової освіти.

Постановка проблеми. Одними з основних завдань загальноосвітньої та професійної школи у 70 – 80-ті роки XX ст. було підвищення якості освіти й виховання за рахунок високого наукового рівня викладання кожного навчального предмета, а також забезпечення оволодіння учнями основами наук, що мало забезпечуватися удосконаленими навчальними планами і програмами, підручниками та навчальними посібниками, методами навчання й виховання. Важливим завданням тогочасної системи освіти було оволодіння учнями загальнонавчальними умінями й навичками, які виступали необхідною умовою формування повноцінної навчальної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні основи проблеми формування загальнонавчальних умінь і навичок відображені у працях видатних сучасних психологів, педагогів, провідних методистів. Загальнонавчальні уміння як умова розвитку особистості дитини, а також як один із основних структурних компонентів навчальної діяльності школярів розглянуто у працях В. Давидова, О. Усової, Д. Ельконіна, Г. Люблінської, А. Маркової, В. Рєпкіна та ін. Дидактичний аспект даної проблеми вивчав Ю. Бабанський, С. Баранов, В. Онищук, О. Усова. У сучасній дидактиці розроблені різні підходи до класифікації загальнонавчальних умінь, створені програми їх формування, в яких уміння групуються за різними логічними основами: Ю. Бабанський, І. Лернер, Н. Лошкарьова, В. Паламарчук, О. Савченко.

Метою написання статті є аналіз відображення загальнонавчальних умінь і навичок у навчальних програмах початкової освіти у період 70 – 80-х років минулого століття.

Виклад основного матеріалу. У 60-х роках ХХ ст. програмами радянської школи передбачалося формування предметних умінь і навичок, які конкретно були визначені лише в окремих з них. Для більшості навчальних предметів уміння й навички можна було виокремити з тексту пояснювальних записок. Уміння, як і знання, є однією з категорій вираження цілей навчання. Уміння – це знання в дії, це заснована на знаннях готовність людини виконувати ту чи іншу діяльність. Навички – це автоматизовані уміння, вони здійснюються без участі свідомості але під її контролем. Уміння й навички не можливо просто передати від вчителя до учня. Вони формуються шляхом багаторазового повторення і переносу в аналогічні ситуації.

Проекти програм багатьох навчальних дисциплін, опублікованих в кінці 70-х років ХХ ст., відрізнялися від попередніх достатньо чітким та детальним переліком умінь і навичок, а також наявністю специфічних та загальних умінь. Новим в проектах навчальних програм, за твердженням дослідників, був перелік оцінювальних умінь, які до цього часу лише побіжно зазначалися в пояснювальних записках. Не менш важливого значення надавалося залученню учнів до самостійної роботи, яка мала сприяти активізації навчального процесу. Головним же недоліком у розробці програм, на думку дослідниці Козлової Т., стала відсутність загальної класифікації умінь, хоча їх групи були представлені. В запропонованому новими програмами переліку умінь, не виділялися провідні уміння з кожного предмета, які складали основу навчальної діяльності по оволодінню змістом конкретного навчального предмета. Вирішення питання щодо класифікації умінь вбачалося у головному принципі радянської школи – єдності навчання, виховання й розвитку. Доцільним вважалося стисло описати взаємозв'язок провідних видів діяльності, необхідних для вивчення кожного предмета та відповідних видів умінь. В той час основними видами діяльності були: духовна, матеріально-практична і соціальна. Уміння, які зазначалися в нових програмах стосувалися, здебільшого, перших двох видів діяльності і були здебільшого спрямовані на активізацію самостійної роботи учнів [3, 50 – 56].

Початок 80-х р.р. відзначений найважливішими подіями в розвитку радянської системи народної освіти в цілому та загальноосвітньої школи зокрема. У квітні 1984 року було схвалено і прийнято «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи». У країні почалася велика організаційна і партійно-політична робота з реалізації цієї реформи [4, 35]. Реформа школи 1984 р. ставила на меті вирішення таких завдань, як: підвищення якості навчання й виховання, забезпечення більш високого наукового рівня викладання кожного предмета, міцне оволодіння знаннями, удосконалення навчальних планів і програм,

методів навчання й виховання. При цьому необхідною умовою було те, щоб людина виховувалася не просто як носій певної суми знань, а насамперед як громадянин соціалістичного суспільства, що займає активну життєву позицію. Тому школа мала орієнтуватися на те, щоб дати учням не тільки певний обсяг знань, а й розвинути у них потребу в самоосвіті, виховувати навички самостійного набуття нових знань.

Певним кроком вперед стали типові програми початкової школи (1979 р.), в яких, порівняно з попередніми, було досягнуто певної єдності та взаємозв'язку. Підвищувалась повнота, конкретність і процесуальність реалізації змісту освіти, що значною мірою забезпечувалося введенням нової рубрики «Вимоги до знань та умінь учнів». В них вперше було названо ті основні одиниці знань, якими мали оволодіти учні. Також, повнота змісту освіти в типових програмах значно вигравала від того, що в них описувалися вимоги до вмінь учнів, які тісно перепліталися з вимогами до знань. Раніше ж, такі вимоги зазначалися лише в програмах з іноземної та рідної мови. В деяких програмах були вказані уміння, які готували учнів до самоосвіти, що було однією з найважливіших завдань радянської школи. Так, були сформовані вимоги до умінь користуватися різноманітними літературними джерелами, довідковою літературою; в деяких програмах передбачалися уміння, пов'язані з формуванням світогляду школярів. Також, наголошувалося на необхідності розширення кола тих умінь, які пов'язані з засвоєнням знань та їх застосуванням у суспільній діяльності; введення організаційних умінь, необхідних для навчальної роботи (орієнтування у підручнику, організація робочого місця тощо) [8, 12 – 15].

В проектах програм зазначеного періоду було посилено увагу щодо реалізації діяльнісного підходу до змісту освіти: засвоєння знань через певні види діяльності, оволодіння конкретно-предметними діями та операціями. Не випадково в програму увійшли вимоги не лише до знань, але і до умінь учнів для кожного класу і предмету, зазначав Шубінський В. С. [9, 41 – 50]. Формування умінь і навичок навчальної діяльності вважалося одним із головних завдань навчання у школі, адже це було необхідною умовою успішного оволодіння ґрунтовними знаннями, які необхідні для подальшої професійної освіти та здійснення самоосвітньої діяльності. Умовно їх розділяли на дві великі групи: спеціальні, ті які є необхідними для вивчення конкретної навчальної дисципліни, і загальнонавчальні уміння і навички, які необхідні для вивчення будь якої навчальної дисципліни, та для здійснення раціональної навчально-пізнавальної діяльності взагалі [7, 65].

Характеризуючи навчальну діяльність, часто вживають поняття «дія», «операція», «прийом», «уміння», «навичка». Терміни «уміння» й «навичка» відображають рівень сформованості відповідних дій. В

процесі навчальної діяльності школярі оволодівають певними вміннями й навичками. Так, Бабанський Ю. К. виділяє загальнонавчальні вміння й навички, які стосуються всіх навчальних предметів: робота з книгою, читання, письмо та спеціальні. Оволодіння сукупністю основних загальнонавчальних умінь і навичок дослідником визначено як *уміння вчитися*.

До основних умінь і навичок дослідник Ю. К. Бабанський відносить: навчально-організаційні, навчально-інформаційні, навчально-інтелектуальні. Цей перелік відповідає структурі діяльності, процесу засвоєння знань, який складається з таких основних елементів як: визначення мети засвоєння, мотивація засвоєння, сприймання навчальної інформації, її осмислення, практичне застосування отриманої інформації, закріплення, підсумковий аналіз результатів засвоєння.

Навчально-організаційні вміння (уміння приймати і визначати задачі діяльності; уміння раціонально планувати діяльність і створювати сприятливі умови для її здійснення). *Навчально-інформаційні* (уміння здійснювати бібліографічний пошук, уміння працювати з книгою, довідником, з технічними джерелами інформації, уміння спостерігати). *Навчально-інтелектуальні* (уміння мотивувати свою діяльність, уміння уважно сприймати інформацію, уміння раціонально запам'ятовувати, логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне, уміння розв'язувати навчально-пізнавальні задачі, самостійно виконувати вправи, здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності [1, 8 – 9].

Принципово-важливе значення мало забезпечення наступності в роботі з формування загальнонавчальних умінь і навичок в початкових, середніх і старших класах. На жаль, на той час, зазначають дослідники, в практиці роботи школи часто зустрічалась неузгодженість дій вчителів. Не всі вимагали від учнів оволодіння загальнонавчальними вміннями й навичками, не враховували рівень сформованості цих умінь при оцінюванні навчальної діяльності школярів, не дотримувались єдині вимоги при роботі з підручником (відкритий чи закритий підручник при поясненні нового матеріалу, тощо), не всі вчителі вимагали перевірки правильності відповіді, здійснення самоконтролю при розв'язанні задач тощо [1, 16 – 18].

На початку 80-х років в більшості програм середньої школи з'явилася характеристика загальнонавчальних умінь і навичок. Сукупність усіх тих вимог складала особливу програму розвитку у школярів уміння раціонально навчатися.

В 1980 році за ініціативи Міністерства освіти СРСР в якості проекту для обговорення та апробації в декількох школах Москви дослідницею Н. О. Лошкарвою було розроблено «Експериментальну програму

розвитку умінь і навичок навчальної праці школярів (І – Х класи)», яка містила найбільш повне та детальне системне уявлення про склад і структуру даних умінь. У 1982 році в журналі «Народное образование» було опубліковано першу офіційну класифікацію загальнонавчальних умінь – «Програма розвитку загальних навчальних умінь і навичок школярів». Проте в зазначеному документі було виявлено певні недоліки: складність змісту деяких розділів, відсутність наступності в розвитку окремих навчальних умінь та деякі неточності. Тому, програму було запропоновано розглядати як примірний варіант, який потрібно вдосконалювати та перевіряти на практиці. Так, вдосконалений варіант програми був надрукований в багатьох фахових виданнях 1984 – 1985 р.р., у вигляді Рекомендацій Міністерства освіти СРСР [2, 14 – 19].

Програма формування загальнонавчальних умінь і навичок відображала основну мету тогочасної освіти – сформувати в учнів уміння вчитися. У зміст цього поняття Лошкарьова Н. О. включила перш за все базові загальнонавчальні уміння і навички, найбільш значимі для пізнавальної діяльності, але які легко застосовуються при оволодінні іншими видами діяльності. Так, у зміст поняття «базові загальнонавчальні уміння, навички» входять такі їх види: *навчально-організаційні* (способи виконання кожного компоненту навчальної діяльності, а також способи переходу від одного компоненту навчальної роботи до іншого; організація та планування власної навчальної діяльності; способи передачі знань один одному, уміння спрямовувати себе на розв’язання навчальної задачі, уміння здійснювати самоконтроль та самоаналіз); *навчально-інформаційні* (оволодіння способами самостійного здобування знань, способами опрацювання, запам’ятовування та збереження нової інформації); *навчально-інтелектуальні* (оволодіння способами розумової діяльності, постановки та вирішення проблеми, прийомами логічного та гуманітарного мислення); *навчально-комунікативні* (способи побудови усного та писемного мовлення в процесі здійснення навчальної діяльності) [5, 106–111].

У першому розділі «Організація навчальної праці» перераховувалися основні дії, пов’язані з організацією навчальної праці: підготовка та організація навчального місця, використання навчального приладдя, дотримання режиму та гігієни навчальних занять, їх планування та самоконтроль, участь в колективних та групових навчальних заняттях, допомога вчителю в організації навчання, товариська взаємодопомога в навчанні. У другому «Робота з книгою та іншими джерелами інформації» містилися вказівки щодо умінь і навичок читання, роботи з навчальною та іншою літературою. Тут же відображалися навчальні дії щодо сприйняття усного мовлення, прийоми

реєстрації інформації, бібліографічні уміння і навички. Третій розділ «Культура усного й писемного мовлення» містив перелік основних видів усного й писемного мовлення, умінь і навичок, якими мали оволодіти учні для застосування на практиці різних видів мовленнєвих повідомлень. Універсальним навчальним умінням виступала робота з книгою та іншими джерелами інформації. Формуванню цього уміння в школі приділялася особлива увага [7, 66 – 67; 70 – 71].

У 1984 році українським дидактом О. Я. Савченко було розроблено програму «Формування загальнонавчальних умінь і навичок». Враховуючи структуру навчальної діяльності, в програмі було передбачено оволодіння чотирма групами вмінь: *організаційними* (опанування школярами раціональних способів організації свого навчання), *загальнопізнавальними* (уміння спостерігати, розмірковувати, запам'ятовувати і відтворювати матеріал), *загальномовленнєвими* (основні елементи культури слухання і мовлення) і *контрольно-оцінними* (засвоєння учнями способів перевірки та самоперевірки, оцінювання одержаних результатів) [6].

Висновки. Головною умовою успіху формування в учнів загальнонавчальних умінь і навичок вважалося здійснення систематичного підходу до вирішення даної педагогічної проблеми. Система роботи з формування навичок навчальної праці повинна була плануватися і здійснюватися всіма вчителями школи, відповідати вимогам навчальних програм, тобто мати систематичний, послідовний та наслідувальний характер. Орієнтиром в роботі з формування загальнонавчальних умінь і навичок були навчальні програми, в яких було закладено не лише вимоги до знань, але й подано перелік умінь і навичок, якими повинні оволодіти учнів. Оволодіння молодшими школярами загальнонавчальними уміннями й навичками як операційними компонентом, забезпечувало формування повноцінної навчальної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности. – М.: Знание, 1981. – 95 с.
2. Воровщиков С. Г. и др. Еще раз о развитии логического мышления учащихся начальной школы / С. Г. Воровщиков, Е. В. Орлова, Г. П. Каюда, Н. В. Гладик и др. – М.: «5 за знания», 2008. – 352 с.
3. Козлова Т. А. дидактический анализ перечня умений и навыков в проектах программ / Общедидактический анализ новых программ: Материалы семинара, проведен. в г. Москва 18 мая 1979 г. / Под.ред. Н. М. Шахмаева. – М.: Б. и., 1980. – 77 с.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961 – 1986 г.) / Под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмаковой, З. И. Равкина. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.
5. Программа развития общеучебных умений и навыков школьников // Народное образование. – 1982. – № 10. – С. 106 – 111.
6. Про роботу початкових класів у 1984/85 навчальному році (Методичний лист МО УРСР) // Початкова школа. – 1984. – № 7. – С. 8 – 25.

7. Ременко Т. З. Формирование у учащихся общеучебных учений и навыков: условия успеха / Реализация школьной реформы: поиски и проблемы / Сост. О. Е. Лебедев. – Кишинев: Лумина, 1989. – 135 с.

8. Цетлин В. С., Лернер И. Я., Козлова Т. А., Сушкова Ф. С., Высоцкая С. И. Дидактические аспекты типовых учебных программ для средней школы / Общедидактический анализ новых программ: Материалы семинара, проведен. в г. Москва 18 мая 1979 г. / Под.ред. Н. М. Шахмаева. – М.: Б. и., 1980. – 77 с.

9. Шубинский В. С. Проблема отражения в программах видов деятельности как цели содержания образования / Общедидактический анализ новых программ: Материалы семинара, проведен. в г. Москва 18 мая 1979 г. / Под.ред. Н. М. Шахмаева. – М.: Б. и., 1980. – 77 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нікітіна Олена Олександрівна – аспірант кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимири Винниченка.

Коло наукових інтересів: навчальна діяльність молодших школярів, модернізація початкової освіти.